

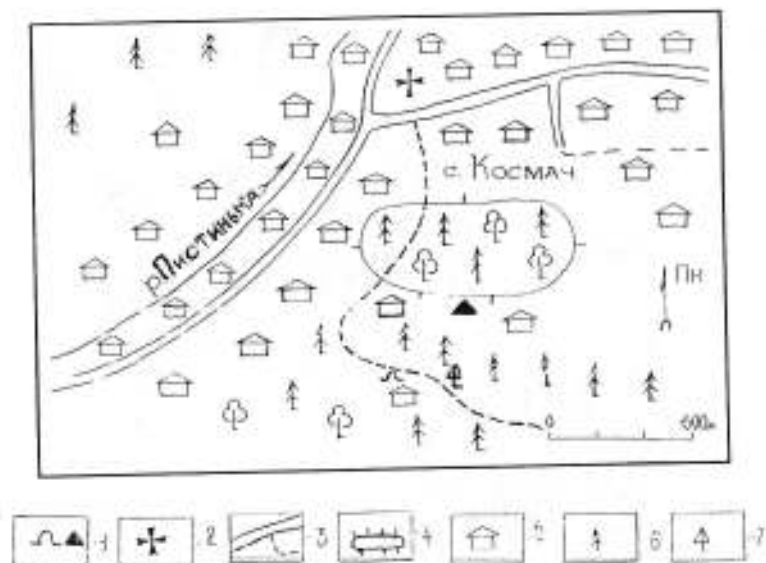
ДО ПРОБЛЕМИ ТИПОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ПЕРШИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Рис.4. Схематичний план розташування поселення Космач II.

1 – печера Космач I і поселення Космач II; 2 – церква; 3 – дорога асфальтована і стежка; 4 – підвищення; 5 – забудова села; 6 – лісонасадження; 7 – альтанка.

Перші державні утворення могли виникнути лише там, де різноманітна система екологічних, виробничих, етнічних, соціальних та інших факторів приводила до необхідності замінити системи організації суспільства у формі низької родової общини або плеємної організації більш окресленим утворенням, особливо в територіальному, морально-правовому та соціально-економічному відношенні. Організація влади та управління, тепер крім суто економічних завдань, починає виконувати функцію забезпечення єдності та координації діяльності людей та функцію самозбереження етносоціального середовища. Створення держави дозволяє перейти суспільству певного регіону до нового цивілізаційного рівня. Він характеризується не тільки створенням управлінських та організаційних структур для отримання кращих результатів при виробництві продуктів та знарядь праці, але й власної системи самоусвідомлення, яка реалізується через збереження, трансформацію та передачу суспільного досвіду у вигляді знань, правових норм, релігії, мистецтва та системи виховання. Все це носить вже і специфічний етнічний характер, оскільки основним засобом передачі досвіду є мова. Тому не випадково утворення писемності є показником рівня цивілізації.

Історія стародавнього світу вивчає виникнення, історію розвитку та занепад перших людських цивілізацій. Цивілізацією прийнято вважати рівень культурного та громадянського суспільства, що пов'язаний із шляхом до створення держави. Цей шлях до держави складає своєрідність кожного народу і створює неповторну різноманітність всесвітньо-історичного процесу. Це були утворення, які протистояли додержавному, догромадянському, домашньому та дописемному стану людства (Древніе цивилизации, 1989, с. 6). Цей рівень цивілізації окреслив А. Тойнбі, який визначаючи завдання істориків писав: "Якщо погодитися з міркуваннями, викладеними в цьому розділі, то стає очевидно, що самодостатнім полем історичного дослідження не може бути ані національна держава, ані (на протилежному кінці шкали) людство в цілому і таким полем, певно, буде утворення, яке ми назвали суспільством. На сьогодні нам відомі н'ять таких суспільств, які живуть повним життям, але поруч із ними можна виявити й викопні, забальзамовані сонцем останки аналогічних суспільств, які давно відійшли в небуття. А досліджуючи обставини народження одного з наведених вище живих суспільств, а саме того, в якому ми існуємо, ми натрапили на смертне ложе ще одного дуже відомого суспільства, від якого, власне, наше суспільство колись і відбрунькувалося, – одне слово, воно перебуває з ним у материнсько-дочірніх взаєминах. У наступному розділі ми спробуємо укласти новий список суспільств такого виду, що існують або існували на нашій планеті, і прояснити відносини, в яких вони перебувають одне з одним" (Тойнбі А., 1995, с. 24). Це і був період розвитку перших цивілізацій.

Але вони не були відірвані від первіснообщинного етапу розвитку, тому зберігали психологічні особливості, міфологічні моделі, родові пережитки, деякі елементи відносин власності, притаманні попередньому первісному суспільству. Відхід від колективної або общинної форми власності на землю та перехід до приватновласницьких відносин, ще не носив абсолютного характеру. Фактично ми спостерігаємо лише монополізацію розподілу продукту певними верствами, які найбільш зацікавлені у створенні апарату управління. Виробництво на протязі всього періоду стародавнього світу зберігає особливості централізованої регуляції соціально-економічного життя.

Протиріччя між управлінською верхівкою раних держав та основною масою населення могли бути подолані в ці часи за рахунок створення спільних організацій великих іригаційних робіт, систем експлуатації природних ресурсів, захисту від природної чи військової небезпеки або для проведення спільних торгівельно-ремісничих, військових, міграційних та колонізаційних акцій.

При вивченні перших цивілізацій розвиток наукової думки привів до виділення в їх середовищі двох варіантів цивілізаційного розвитку, які можуть бути умовно названі як "європейський" (або західний) та "азіатський" (або східний). Тому в межах історичної науки відбувся з часом розподіл історії стародавнього світу на історію Стародавнього Сходу та історію античності (Стародавня Греція та Стародавній Рим).

Історія Стародавнього Сходу як наука сформувалась дуже пізно. На протязі XIX століття вчені відкрили неповторний світ єгипетської та месопотамської цивілізації. Саме тоді і виникла класична назва цієї науки. Поступово історики та археологи нагромадили величезний матеріал, який вийшов за межі цих двох, безумовно самих раних вогнищ людської цивілізації. Практично зараз поняття "Історія Стародавнього Сходу" охоплює вивчення історії цивілізацій Африки, Азії та Америки.

Конкретизуючи зміст предмета історії Стародавнього Сходу можна визначити цю науку, як дослідження історії перших держав, які виникли в зонах земної кулі на схід та південь від районів Середземномор'я та Європи (світу античних цивілізацій та варварських королівств). Цей район Північно-Східної Африки, Близького Сходу, Малої Азії та Афганістану, Південної Азії, Далекого Сходу та Північно-Східної Азії, островів Тихого океану та Америки.

Державотворчі процеси в країнах Стародавнього Сходу відбувались нерівномірно. Лідером безсумнівно стали Єгипет та Шумер (IV-III тис. до н.е.). Потім до аналогічних рівнів цивілізаційного розвитку приєдналися інші регіони та народи, що їх населяли. Розвиток перших цивілізацій в Тихоокеанському регіоні (Японія та Америка) йшов з деяким запізненням, це було пов'язано із складністю міграційних процесів та ізоляваністю вогнищ державного розвитку. Раніше їх розглядали в межах історії середніх віків. Тенер відомо, що період класичного середньовіччя був притаманним лише Європі. Незважаючи на окремі спроби зберегти цю схему, ми змушені констатувати відмінність Сходу по всіх показниках класичної середньовічної схеми.

Найбільшою проблемою для визначення меж історії Стародавнього Сходу є проблема кінцевих рамок. Для країн, які потрапили в зону впливу греко-римської цивілізації, він завершується в період походу Александра Македонського та утворення системи еліністичних держав (30-ті рр. IV – 80-ті рр. III ст. до н.е.). Середня Азія, Афганістан, деякі райони Ірану та Індостану зберегли власну державну традицію до перших століть нашої ери. Найдовше ці традиції несли Парфянська держава, імперія Кушан та держава Гуптів. Він тривав до тих пір поки рух кочових племен з сходу та півночі не призвів до загибелі держав та утворення вогнищ вторинної цивілізації.

Єдиний район де традиції першої цивілізації переросла у вторинну була Східна, Південно-Східна Азія та Японія. Тут перші цивілізації існували до III ст. н.е. (Китай), до V ст. (Корея та Південно-Східна Азія) і навіть до X ст. (Японія). Найдовше з огляду на хронологію тривав процес розвитку перших цивілізацій Америки, який був грубо перерваний приходом європейців та знищенням цих самотніх держав (XVI ст.).

Методологічні засади історії Стародавнього Сходу почали формуватись починаючи з кінця XVIII – кінця XIX ст. коли були проведені перші археологічні дослідження та дешифровка текстів джерел. Але оскільки ця наука відносно молода форми комплексного аналізу історичного матеріалу на основі відкриття нових цивілізацій був проведений на протязі XX століття. Сформувались два варіанти підходу. Ряд вчених (У. Дільтей, Б. Кроче, Р. Коллінгвуд) вважали, що історію держав Сходу можна розглядати лише в межах локальних варіантів цивілізаційного розвитку. Для них не існували спільні риси. На їх думку завдання історика полягає лише у детальному вивченні конкретної державної форми.

Інша полярна позиція, яка зустрічалась в працях прихильників концепції ніквітзму (Ед. Мейер, М. Вебер, О. Шпенглер) та історичного матеріалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс), полягала у встановленні загальних особливостей все-світньо-історичного процесу. Вони штучно об'єднували історію перших цивілізацій світу на ґрунті циклічності (тобто повторення різних фаз) або на підставі виділення формацій (стадій соціально-економічного розвитку). Цей напрямок і призвів на ґрунті нового матеріалу до визначення відмінностей між розвитком Сходу та Заходу.

Це протиріччя було особливо помітно у розвитку історіографії. В 60-х роках нашого століття відбулась цікава дискусія про азіатський та античний спосіб виробництва. В 1964 році у французькому журналі "Пансе" з'явився ряд статей дослідника Ж. Шено, який відмічав, що азіатський спосіб виробництва "характеризується поєднанням продуктивної активності сільських общин та економічним втручанням державної влади, яка одночасно експлуатує общини та керує ними". Він назвав такий спосіб виробництва "деспотично сільсько-общинний". Крім Шено в дискусії брав участь ряд відомих вчених, зокрема таких як Ж. Сюре-Каналь, М. Годельє (Дьяконов И.М., 1983, с. 13).

У вітчизняній дискусії з цього приводу взяли участь В.В. Струве, Е.С. Варга, Л.С. Васил'єв, І.О. Стучевський, Г.А. Мелікішвілі та В.П. Ілюшечкін. Основні позиції вчених краще всього відбиває монографія В.Н. Нікіфорова

"Схід та всесвітня історія" (М., 1975). Дискусія виявила ряд негативних рис у застосуванні формаційного підходу до єдиної рабовласницької формації, в межах якої розглядали раніше і Стародавній Схід і античні держави Заходу. Несподівано виявилось, що теорія класової боротьби не є універсальним інструментом, який може пояснити всі аспекти виникнення, розвитку та занепаду кожної держави.

В цьому зв'язку вчені повернулись зараз на позицію теорії А. Тойнбі, яка була опублікована у 10-ти томній праці "Досвід дослідження історії" (1934 – 1957рр.). Він представив поступовий розвиток двох десятків цивілізацій, які виникають та розвиваються відповідаючи на суспільно-культурні імпульси ("виклики"). На чолі кожної цивілізації стоїть творча меншість і коли вона перестає відповідати історичним вимогам, цивілізація гине. В контексті цього цивілізаційного розвитку і зараз стоїть більшість дослідників, які дискутують лише по принципах визначення змісту терміна "цивілізація" (Gimbutas M., с.247-251).

На Заході, особливо в США, вже в другій половині ХХ ст. стали поділяти всі суспільства (тобто цивілізації) на "традиційні" та "індустріальні". Для кращого розуміння, варто сказати, що традиційні суспільства і рабовласницька та феодальна формація у марксистській термінології являють одного гатунку. Цей процес зближення позицій виявився навіть в тому, що в літературі СРСР у 70-х роках була спроба об'єднати цивілізації в межах однієї "докапіталістичної формації" (об'єднавши таким чином азійський, рабовласницький та феодальний спосіб виробництва).

В згаданих умовах розвитку власної української історіографії зараз існує простір для використання різних схем методології. Ряд вчених і зараз застосовують принципи формаційного підходу, з заходу у перекладах підручників домінують схеми незалежного розвитку цивілізацій, об'єднуючи їх лише по хронології або території. Ми застосовуємо нову схему підходу до історії стародавнього світу намагаючись використати ряд досягнень радянської історичної школи та поєднати її з кращими досягненнями західної науки. Це на нашу думку є раціонально, оскільки традиції викладання історії мають бути вироблені самостійно у процесі творчого розвитку.

Ми повинні відзначити три вихідних моменти, які були використані при використанні саме такої схеми. Вперше повернення до цивілізаційного підходу відбулось в 1989 році, коли вийшла колективна монографія "Стародавній цивілізації" під редакцією Г.М. Бонгард-Левіна (М., 1989), в якій автори узагальнюючи найновіші матеріали викладали історію стародавнього світу, як історію окремих цивілізацій, і тим самим започаткували цивілізаційний принцип у вітчизняній історіографії. Лише у вступній статті С.С. Аверінцева та Г.М. Бонгард-Левіна було підкреслено органічний зв'язок усіх цих цивілізацій. Паралельно у вступі до тексту лекцій І.М. Д'яконов окреслив ряд варіантів розвитку різних держав і дав їм критерії для оцінки ("Історія стародавнього світу", – В 3-т. М., 1989). Це дало змогу розробити типологічні особливості розвитку цивілізацій. І, нарешті, важливо відзначити книгу українського дослідника Ю.В. Павленко

"Ранньокласові суспільства: генезис та шляхи розвитку" (К., 1989), який виклав спосередній погляд на дві моделі розвитку перших держав світу. На ґрунті цих ідей і була розроблена схема, яка пропонується в даній статті. Вона безумовно не пов'язується в якості визначальної, але згідно з її положеннями систематизується матеріал та йде порівняльно-історична характеристика.

Другим моментом методологічного плану є розширення рамок класичної схеми історії Стародавнього Сходу. Справа в тому, що термін "Схід" виник ще в добу Римської імперії для позначення країн, які увійшли в склад східних римських провінцій. Потім у ХІХ ст. Г. Гегель вніс в історичну науку осмислення історії та культури Стародавнього Сходу в межах всесвітньо-історичного процесу (нарис "Східний Світ" в його лекціях по філософії історії). Він підкреслював, що Стародавній Схід, давня Передня Азія виступають першими носіями історичного прогресу. В кінці ХІХ ст. Г. Масперо в трьохтомній книзі "Стародавня історія народів класичного Сходу" (1895-1899) окреслив особливу роль давньогинетської цивілізації в історії Близького Сходу. Розширення рамок відбулось і в роботі Ед. Мейера "Історія стародавності" (т.І-V, 1984-1910). Коли за думкою автора, який стояв на ґрунті міграціонізму та етнопанцентризму, відзначався вихід на історичну арену "індогерманської" (арійської) раси. Він визначав вже три історичні комплекси: 1) східний та елліністичний, що переріс у римсько-елліністичний комплекс; 2) комплекс християнських країн та ісламу в середні віки; 3) східноазійський комплекс (Індія та Китай). Таким чином зона країн Сходу ще виростає. На початку ХХ століття була відкрита хеттська цивілізація. Зусиллями радянської історичної школи до зони перших східних цивілізацій була включена держава Урарту. Ріст об'єктів дослідження є закономірним процесом. Намагаючись використовувати всі ці моменти ми включили ряд нових розділів, які дозволяють показати особливості виникнення перших цивілізацій в контексті всесвітньо-історичного прогресу.

Нарешті, важливим моментом розгляду історії стародавнього світу є проблема термінології. Потрібно відмовитись від терміну "ранньокласові суспільства". Це не означає, що слід відмовитись від визначення терміну "клас", який використовують і зарубіжні вчені і прихильники марксизму. Визначаючи соціальну стратифікацію перших держав ми заперечуємо упереджене використання термінів "клас" та "класова боротьба" до верств та стосунків між ними в історії стародавнього світу. Треба звизити межі використання термінів "рабовласницьке суспільство", "рабовласницькі держави". Навіть у країнах античного світу періоди класичного або розвинутого рабства були відносно короткими і розглядалися скоріш, як господарська система, а не домінуюча ознака.

В 70-х роках ХХ ст. більшість зарубіжних та вітчизняних істориків прийшли до висновку, що шукати один домінуючий фактор розвитку цивілізації безперспективно. В роботах К. Рейфру, Е. Сервіса, Ю.В. Павленко, К. Фланнері та інших дослідників з'являються спроби побудувати моделі переходу суспільства до державного рівня. Моделі залежали від того, який з факторів або групи факторів слід вважати пріоритетними. Застосовуючи принцип системного

підходу, необхідно зазначити, що практично всі вони були згідні з тим, що пріоритетні фактори лежали у виробничій, соціальній та культурній площині.

В сфері виробництва елементами еволюційних змін було виникнення галузей господарства відтворення (ріллянство та скотарство), відділення ремесла і процеси виникнення міських центрів, поява розвинутого товарообігу, використання унікальних природних ресурсів (солі, металів, будівельного лісу). Проте спроба нав'язати жорстку схему домінації цих факторів не мала успіху. Так цілком слушна концепція Годона Чайльда про "неолітичну революцію" зараз переглядається оскільки неонов'язковим для виникнення держави є наявність хронологічних успіхів в технологічних процесах. В історії були випадки, коли ці фактори або не діяли в повному обсязі або випадки коли держава виникла і без міських центрів, і без рільництва та ремесла, які розвивались вже після її виникнення або існували в спотвореній формі. Таким чином "виробничий фактор не існує в "чистому" вигляді. Він сам залежить від наявних природних умов, або від наявності та комплекстності інших факторів. Так зокрема всі виробничі фактори були в наявності в кельтів, і розвинена система землеробства, і передова на той час металургія та інші ремесла, навіть грошова система. А державного утворення їм створити не вдалось.

Виділяючи соціальну субсистему ми повинні визнати той факт, що перші форми соціальної організації з'явилися ще в первісні часи. Їх еволюція привела до появи двох тенденцій в розвитку соціальних відносин. Одна призводила до появи та зміцнення племінної структури як територіально-економічної одиниці, а друга до утворення сім'ї як елемента продовження роду та існування конкретної людини. Зв'язок між ними здійснювався через відносини власності, які можуть бути використані для визначення особливості історичного розвитку тої чи іншої цивілізації. Так чи інакше розвиток соціальної структури доповнює механізм виникнення держави.

Крім перших двох субсистем при виникненні цивілізації існує і проблема третього компоненту. Абстрактних людей не існує в природі. Для формування специфіки людства характерні регіональні особливості, які були реалізовані в появі спочатку расової диференціації, потім системи господарсько-культурних типів, і, нарешті, великих мовних сімей, які давали специфіку людства за етнічною ознакою. Це привело до формування в межах певних регіонів етнокультурних комплексів та власних систем передачі досвіду та обміну інформацією. Можна говорити і про психологічно-культурні відмінності. Найбільш чітко ця субсистема діяла в процесах виникнення писемності.

Ми можемо лише констатувати, що жодна з цих субсистем не могла існувати без іншої. І тільки взаємодія всіх трьох компонентів могла привести до виникнення цивілізаційного або державного рівня. Саме в площині вивчення взаємодії цих субсистем і можна шукати особливості типології різних цивілізацій. Спочатку на макрорівні ми можемо зараз виділити два шляхи розвитку цивілізації умовно назвавши їх "давньо-східний" та "європейський". Для першого шляху була притаманна наявність та домінація природнокліматичного фактору, який забезпечував ефективність основних напрямків економіки відтво-

рення або навпаки приводив до пошуків специфічного виду природного ресурсу, а держава реалізовувала його споживання.

При розвитку першого шляху існувало декілька варіантів, які дозволяють нам дати характеристику основних типів стародавніх цивілізацій Сходу. Перший варіант умовно можна назвати "іригаційним". Він представлений найдавнішими цивілізаціями та державами. Як правило до цього типу можуть бути зараховані єгипетська, шумеро-аккадська та єламські цивілізації. Ряд зарубіжних дослідників окреслюють виникнення цього типу в межах кінця III тис. до н.е. (Лімберг-Карлоски К.К., 1990, див. 10, с.3-21). Основними характеристиками цих цивілізацій та держав, які реалізували ці особливості були наявність іригаційного землеробського комплексу, існування двох секторів економіки (державного та общинного). Саме в галузі цих секторів і криється специфіка цього варіанту розвитку. Державний сектор в ході розвитку цих держав повністю поглинув інший (Єгипет), або домінував та повністю контролював другий (шумеро-єламський варіант). На ґрунті дії цих факторів складалась престижна економіка, яка дозволяла не тільки політично але й ідеологічно впливати на створення держави у формі східної деспотії. Це така форма одноособового правління, коли в руках монарха зосереджується вся повнота виконавчої, судової та законодавчої влади, а сам він стає не просто ідеологом держави але й обожнюється.

Коли були утворені перші держави, проблема факторів, які впливали на характер нових утворень, вже лежала і в площині контактів між ними. Тому другий тип розвитку цивілізацій може бути названий умовно "військово-контактним". Для цього типу цивілізацій було характерним той вихідний момент, що конституювання держави відбулось, або внаслідок переселення племен, або з встановленням державної форми шляхом завоювання сусідів. Існував також в межах цього типу і варіант, за яким створення держави відбувалось у зв'язку з необхідністю захистити себе від зовнішньої загрози, або для організації виробничо-торгової спілки (фінікійські міста). Цей процес підмітив вже А. Тойнбі, який говорив, що всі цивілізації були контактано-запозичуючими. Для цих держав було характерне збереження позицій приватно-общинного сектору, і навіть сильних пережитків родових відносин в політичній організації (особливо в хеттів та хурритів). В галузі відносин власності вони створювали специфічну модель стосунків з місцевим населенням. Іноді вони запозичували форми організації влади у сусідів чи попередників. Для цих держав була притаманна риса взаємообміну досвідом при збереженні особливих прав у народу, який стояв у витоків державності. Спектр держав цього типу найбільш різноманітний. Саме в межах формування цього типу, і виникла така форма організації держави яка носить назву "імперія". Цим терміном називаються держави, які під час свого розвитку виходять за межі території на якій їх держава була конституційована. Тобто розширюються за рахунок сусідніх держав. Ряд дослід-

¹ Його можна було б назвати і "культурно-контактним". Але всі назви ці мають умовний характер, оскільки мова йде про узагальнюючі характеристики.

ників вважають за потрібне включати у визначення імперії такі ознаки, як наявність єдиного державного апарату (М.А. Дандамасв), або системи експлуатації ресурсів підкорених областей (Х. Тудмор), або мати єдину адміністративну систему та складатися з різномірних частин (провінцій), які знаходяться на різному рівні історичного розвитку (В.А. Якобсен). Але при таких уточненнях навіть рання Римська імперія може впасти з списку держав імперського типу (Колосова О.Г., 1997, с.246).

Держав другого типу дуже багато. Їх умовно можна поділити на дві групи. Великі "імперські" (Хеттське царство, Вавилон та Ассирія, Персія) держави застосували різні прийоми в галузі економічного, політичного та етнокультурного панування. Ассирійська імперія реалізувала це через депортації, жорстокість та насильство, кетти та перси проявляли культову терпимість, сприяли розвитку економічного самоуправління, але грізно карали прояви політичного сепаратизму. Існувала ще чисельна група держав "периферійного" типу. Серед них були і дуже цікаві варіанти урартського господарсько-комплексного шляху розвитку, фінікійська республіка, міграційні держави хурритів, скіфів, мідійців, іудей і навіть варіанти республік "втікачів" (держави Яхад). Були варіанти держав, які використовували унікальні природні багатства, але і в цьому плані вони були приречені на контакт з тими хто хотів отримати або сировину, або предмети цього промислу.

Третій тип дав індійська цивілізація. Цей шлях створення державності йшов через примусове закріплення за певними верствами їх громадянського статусу. Причому на ґрунті не просто етнічних та правових відмінностей, а в ідеологічному контексті з застосуванням цього поділу у сфері діяльності. Це так званий "станово-кастовий" варіант. Соціальна стратифікація та стосунки з місцевим неіндоарійським населенням прийняли форму складного станового поділу суспільства на варни-касти, посиленого релігійним обґрунтуванням.

Китай та Японія доповнюють типологію стародавніх цивілізацій "адміністративно-бюрократичним" типом, при якому у всіх державних установах розподіл громадян йде по принципу "вчені" чиновники і "невчені" громадяни. Відомий дослідник В. Леве пише, що така система складалася на протязі всієї китайської історії від держави Шань-Інь (з 1700р. до н.е.) по мірі розвитку засобів писемної комунікації. Незважаючи на жорстоку боротьбу царств в добу Західного та Східного Чжоу ця особливість китайської державності зберігалася і на протязі тривалої державної традиції, особливо з появою конфуціанства. Китайський імператор був стержнем цієї системи, охоронцем правил поведінки та еталоном моралі. Він очолював "справедливу" та "благохильну" адміністрацію. Імператори рідко воювали, вони були главами бюрократичної та адміністративної структури та соціальної ієрархії. Їх важливість в системі полягала в тому, що вони роздавали рани знатності (Леве М., с.12-13). І в Японії, і в Китаї імператор може розглядатися, як формальне джерело світської влади, тому тенденції розвитку цих держав характеризуються свавіллям бюрократичної системи, яка в економічній сфері протистояла реформам та проводила політику підтримки державного сектора економіки.

Оскільки американські матеріали, ще слабо вивчені, деякі вчені виділяють "американський" варіант або тип цивілізації, представлений державами континенту. Зараз можна говорити про наявність в ньому жорсткої стратифікації суспільства (майже кастова система) та наявності управлінської структури. Тільки детальні дослідження дозволять окреслити його якісні характеристики. Однак і зараз ми вже можемо накреслити ряд кардинальних рис американських суспільств, які дозволяють занести їх до типології стародавньосхідних цивілізацій (Березкин Ю.Е., с.22-23).

Оскільки і в межах європейського варіанту є свої типи ми склали детальну характеристику типів перших цивілізацій. Слід підкреслити, що ми заперечуємо віднесення культурних комплексів Південно-Східної та Центральної Європи V-IV тис. до н.е. до групи ранніх цивілізацій. Оскільки ці комплекси являють собою лише початковий момент розвитку, який було зметено рухами індоєвропейських носіїв (Gimbutas, p.328). В своїй суті ці протоцивілізації були європейськими лише по своєму географічному положенню і тому енеолітичної культури Балкано-Карпатських земель несли багато спільного для нерозчленованої Європи і не сильно відрізнялись від культур типу Чатал-Хююк, Хаджілар, чи Халаф та Убейд (Андреев Ю.В., 1995, с.97; 12, с.69). Витоки європейського варіанту цивілізаційного шляху слід шукати в межах палацових цивілізацій Кріто-Мікенської Греції. Варто відзначити лише, що в межах європейських державотворчих процесів можна виділити "античний" та "варварсько-монархічний" тип цивілізацій. Особливості першого дуже добре відзначені в працях вітчизняних дослідників (Коселенко Г.А., 1983, с.9-36). Між двома варіантами існували містки. Тобто вони ніколи не були ізольовані. Більше того розвиток європейських держав міг починатися і за "східною" схемою (Критська держава, держава Денебала та інші). Тут можна навести приклад мінойської цивілізації, феномен якої знаходить своє відображення в "унікальному збігу сприятливих історичних, географічних та етнопсихологічних обставин, завдяки якому Крит зміг накілець відокремитися від конгломерату єгетських культур та зайняти особливе положення на межі двох світів – варварського світу Європи та світу давньосхідних цивілізацій (Андреев Ю.В., с.113). Існували і перехідні форми та зони контактних цивілізацій. Найбільш типовий зразок доба елінізму (як свідчення контактів між давньосхідним військово-контактного типа та полісного європейського). А в межах Європи можна говорити про контакти ранніх державних утворень племен Східної Європи та Римською імперією (Колосова О.Г., с.146-166), які приносили до складного поєднання та різних варіантів розвитку варварсько-монархічних держав германців, даків, слов'ян.

Література

- АНДРЕЕВ Ю.В. Митовский Крит и микенский мир во II тыс. до н.э. (У истоков европейской цивилизации) // ВДИ. – 1995. – №1. – С.100-115.
АНДРЕЕВ Ю.В. Между Евразией и Европой (К вопросу о специфике минойской цивилизации) // ВДИ. – 1995. – №2. – С.94-112.

БЕРЕЗКИН Ю.Е. Америка и Ближний Восток: формы социополитической организации в догосударственную эпоху // ВДИ. – 1997. – №2. – С.3-23.

ГОЛУБЦОВА Е.С. Конференция Российской Ассоциации антиковедов "Формации и цивилизации" (2-3 июня 1994 г., Москва) // ВДИ. – 1995. – №3. – С.247-251.

Древние цивилизации / Под общей ред. Г.М. БОНГАРД-ЛЕВИНА. – М.: Мысль, 1989. – 479 с.

ДЬЯКОНОВ И.М. Возникновение земледелия, скотоводства и ремесла. Общие черты первого периода истории древнего мира и проблема путей развития // История древнего мира. Под ред. И.М. Дьяконова. – Кн.1. Ранняя древность. – М.: Наука, 1983. – 284 с.

КОЛОСОВА О.Г., СМЫШЛЯЕВ А.Л. Международный симпозиум "Древние империи и имперские идеологии" (Москва, 9-10 сентября 1996 г.) // ВДИ. – 1997. – С.245-247.

КОЛОСОВСКАЯ Ю.К. Некоторые вопросы истории взаимоотношений Римской империи с варварским миром // ВДИ. – 1996. – №2. – С. 146-166.

КОШЕЛЕНКО Г.А. Древнегреческий полис // Античная Греция. Проблемы развития полиса. – М.: Наука, 1983. – С.9-36.

ЛАМБЕРГ-КАРЛОВСКИ К.К. Модели взаимодействия в III тысячелетии до н.э. от Месопотамии до долины Инда // ВДИ. – 1990. – №1. – С.3-21.

ЛЁВЕ М. Ранние китайские императоры и их функции // ВДИ. – 1994. – №4. – С.3-18.

МЕРПЕРТ Н.Я. Ранние скотоводы Восточной Европы и судьбы древнейших цивилизаций // *Studia Praehistorica*. – 1980. – №3. – С.69-74.

ТОЙНБИ Арнольд Дж. Дослідження історії. Том I. / Пер. з англ. В. Шовкуна. – К.: Основа, 1995. – 614 с.

GIMBUTAS M. The Gods and Goddess of Old Europe. – L., 1974. – P. 328

Bandrovskij O.

TO THE PROBLEM OF TYPOLOGICAL PECULIARITIES OF EARLY CIVILIZATION

Summary

The typological scheme of the first early civilizations is given in the article. The substantiation of division of all states of the ancient world on five basic groups on the basis of typological differences is offered within the limits of a history of Ancient East and two types for a European history. Within the limits of Ancient East societies it is offered to allocate "irrigational", "military-contact", "caste-class", "administrative-bureaucratic" and "American" types. Within the limits of history of Europe "polis" and "barbarian-monarchic" types correspond to them. This scheme corresponds the civilization approach to the problems of the world history.